

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО

УДК 82-1: 94(477) Шевч.

Валентин ЛАЗУРЕНКО,
*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету,
заслужений працівник освіти України,
голова Черкаської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України*

ТВОРЧА СПАДЩИНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ДОСЛІДНИЦЬКЕ ДЖЕРЕЛО ПОШУКІВ МІСЦЯ ОСТАННЬОГО СПОЧИНУ ДЕРЖАВОТВОРЦЯ УКРАЇНИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

У статті комплексно розглядається джерелознавчий, мистецтвознавчий, мовознавчий і художній аспекти творчості Тараса Шевченка у контексті пошуків місця останнього спочину гетьмана України Богдана Хмельницького. Акцентується увага на творчому доробку Тараса Шевченка, присвяченому історичному Суботову, що на Чигиринщині, та його інтерпретації як джерела досліджень історичних фактів і подій.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, гетьман, Іллінська церква, поховання, Суботів, Тарас Шевченко.

Для кожного щирою українця і патріота рідної землі постать Тараса Григоровича Шевченка є, без перебільшення, символічно святою – це духовний пророк нації, це велика і невмируща слава Українського народу. В особі Тараса Шевченка українці немов би втілили свої найкращі духовні сили, обрали його співцем своєї історичної слави і соціальної недолі, власних сподівань і прагнень.

Варто зазначити, що Тараса Шевченка неабияк цікавила постать Богдана Хмельницького. Саме йому поет та художник приділив чимало уваги в своїх творах, зокрема створив ряд малюнків, пов'язаних

з ім'ям Б. Хмельницького, з місцями його діяльності та присвятив не один десяток поетичних рядків (хоча прізвище Хмельницький не фігурує у Шевченкових поетичних творах – лише у щоденникових нотатках!).

Метою статті є спроба поглянути на творчість Т. Шевченка у контексті сучасних пошуків місця поховання творця Української козацької держави, гетьмана України Богдана Хмельницького, які активізувалися, починаючи від 2018 р. – з новими сучасними акцентами – в селі Суботів, нині Чигиринської міської територіальної громади Черкаської області. Відзначимо, що наше дослідження засвідчує вплив духовної спадщини Т. Шевченка на формування волелюбних, державотворчих прагнень українців.

У процесі сучасного всебічного дослідження проблеми пошуку місця поховання Б. Хмельницького нам вельми цікавим видається аналіз і поетичної, і художньої творчості Т. Шевченка.

Сьогодні деякі історики та любителі-краєзнавці намагаються запустити в інформаційний простір штучне припущення про те, що саме завдяки політичній поемі-містерії Т. Шевченка «Великий льох», написаній ним у 1845 р., та у якій поет в алегорично-фантастичній формі осмислює історію України в її основних кризових моментах, що стали послідовними етапами її занепаду, Іллінську церкву в Суботіві почали називати «Великим льохом». Але, тут, хочемо зазначити, що ми категорично не погоджуємось із цим штучним припущенням. Проведений аналіз наявних у нашому розпорядженні джерел дає нам право стверджувати, що ніхто Іллінську церкву повселюдно «Великим льохом» не називав. Це поетична метафора, якій дав дорогу в світ у згаданій нами однойменній містерії великий українець Т. Шевченко під впливом миколаївського гноблення, якого зазнавали в XIX ст. український народ й українська культура. В народі масово ця назва, по відношенню до Іллінської церкви не побутувала [8, с. 151]. Адже це порівняння було образно використане Т. Шевченком лише в одному його, саме поетичному творі [27, с.128-135], наголошуємо на цьому, містерії «Великий льох» – у контексті пошуків Богданових скарбів та роздумів про долю України під московським пануванням.

Великий поет зафіксував у поетичній спадщині факт поспішного хижацького пограбування московитами історичних пам'яток України (виділено нами):

*Тепер уже заходились
Древности шукати
У могилах... бо нічого
Уже в хаті взяти;
Все забрали любісінько.
Та лихий їх знає,
Чого вони з тим **поганим**
Льохом поспішають? [27, с.132].*

Гірко переживаючи за долю України та її нещадне гноблення царатом, під впливом перебування у Суботові, власних вражень і доступних йому усних матеріалів та документів, поет писав у містерії «Великий льох» (виділено нами):

*... малий льох в Суботові
Москва розкопала!
Великого ж того льоху
Ще й не дошукалась [27, с.134].*

Тобто, за Шевченком, воля України похована разом із прахом Богдановим саме в Суботові. Концепт волі у Шевченкових рядках певним чином перетинається із концептами могили, домовини, льоху. Як у цій, так і у згаданій далі його поезії – «Стоїть в селі Суботові», – маємо кореляцію Богданової усипальниці з втраченою національною незалежністю, що певним чином також підтверджує наші міркування про сакральні сенси пошуків поховання Б. Хмельницького.

21 жовтня 1845 р., перебуваючи в с. Мар'їнському на Полтавщині, поет написав відомий пророчий вірш «Стоїть в селі Суботові», де ту ж Іллінську церкву метафорично пойменовано домовиною [26, с. 277 – 278]:

*Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України,
Широка, глибока [27, с.134].*

Зауважимо, що більшість сучасних шевченкознавців визнає поезію «Стоїть в селі Суботові...» за епілог містерії «Великий льох». У «Суботові» Т. Шевченко виходить з-поза містеріальних лаштунків, сам вступає у фінальний, підсумковий діалог з Богданом Хмельницьким. В першій частині поезії вчувається співчуття Богдану Хмельницькому, який довірився Москві, та його добрі наміри обернулися трагедією для України. Та поступово Т. Шевченко переходить до осуду: «занапастив сироту – Україну!»

А церква, де Богдан молився, бачиться як «домовина України», руйнація якої стане запорукою звільнення народу від імперського гноблення. І, знову ж таки, – ми вбачаємо оптимістичний погляд на майбутнє України в останніх рядках поезії (виділено нами):

Встане Україна.

І розвіє тьму неволі,

Світ правди засвітить... [12, с. 215; 22, с. 135].

Погляньмо ж на задокументоване перебування Т. Шевченка на Чигиринщині, та як саме це було відображено у його творчості, – і це дасть нам змогу глибше зрозуміти суть питання стосовно піднятої нами вузьконаправленої проблеми.

У 1843 і 1845 рр. відомий український поет і художник Т. Шевченко відвідує Чигиринщину. Він не лише опоетизовує її історію («Чигрине, Чигрине», «Розрита могила», «Хустина», «У неділеньку святу», «Стоїть в селі Суботіві», «Великий льох», «Заступила чорна хмара», «Холодний Яр», поеми «Княжна» та «Гайдамаки», «Холодний Яр», «За що ми любимо Богдана», «Якби-то, ти, Богдане п'яний», п'єси «Назар Стодоля», «Никита Гайдай»), але й змальовує пам'ятки цього краю [2, с.995].

Т. Шевченко побував у Суботіві в липні 1843 р., ще раз приїхав у вересні 1843 р. Це короткочасне перебування митця на Чигиринщині досліджене досить мало, проте наявні відомості дозволяють зробити висновок, що цього разу поет побував в Суботіві і в Чигирині. Не виключено, що Т. Шевченко встиг замалювати їх загальний вигляд, оскільки 1844 р. в проспекті, надрукованому на зворотному боці «Живописної України», художник обіцяв передплатникам у 1845 р. види Чигирини і Суботова [3, с.157; 7, с. 58].

Під враженням першої поїздки в Чигирин він виконує уже в Петербурзі у 1844 р. малюнок «Дари в Чигирині» [21, с.22], ескізи малюнку «Смерть Богдана Хмельницького» [11, с. 155]. Проте малюнки, виконані Т. Шевченком у 1843 р., до нас не дійшли. В альбомі 1839 – 1843 рр. їх немає. Отже, не виключено, як твердять багато сучасних істориків, мистецтвознавців, краєзнавців, що міг існувати ще один альбом з малюнками, виконаними Шевченком в Суботіві та Чигирині [7, с. 58].

Під час другого приїзду на Чигиринщину у вересні 1845 р. (тоді й малював Іллінську церкву!) з-під пензля Т. Шевченка з'являється велика серія малюнків історичного характеру [12, с. 213]. По завданню

Археографічної комісії він замалював чимало пам'яток старовини краю [28, с.69]. До речі, це була перша експедиція як для новоствореного товариства, так і для Т. Шевченка – позаштатного художника цього товариства. Зважаючи на вплив результатів даної експедиції на висвітлення досліджуваної нами проблеми, вважаємо доцільним більш детально зупинитися на них. Науковець Г. Сергієнко, спираючись на численні підтвердження, відзначає зібраний ним інформаційно багатшаровий документальний та етнографічний матеріал: «Т. Шевченко

*Шевченко Т.Г. Смерть Богдана Хмельницького.
Папір, туш, перо, пензель [1836–1837]*

...зробив чимало історико-археографічних записів, малюнків пам'яток історії та пейзажів, зібрав багато народних пісень, переказів і легенд, спостерігав життя українського народу. Серед паперів поета знаходилися зібрані ним історичні документи: витяги з оригінальних актів про землеволодіння поміщиків і становище кріпаків, скарги, прохання тощо» [19, с.54].

Враження, отримані під час першої подорожі на Чигиринщину, значно підсилені наступними відвідинами, вилилися в цикл художніх творів, котрі мають пізнавально-історичну цінність дотепер [7, с. 59]. Більше того, в міру суспільно-політичних обставин, що склалися з часом навколо окремих пам'яток, роботи Т. Шевченка стали єдиним взірцем для їх реставрації (Свято-Троїцька церква – акварель «Мотрин монастир»), а то й рідкісною згадкою про їх існування (акварель «Богданові руїни в Суботові» (до речі, є припущення, що на цій акварелі на краю схилу в ледь помітній постаті, що ніби зливається з тлом хмарного неба, митець зобразив себе).

*Шевченко Т.Г.
Богданова церква
у Суботові.
Папір, акварель,
[IV-X 1845]*

На користь цієї версії виступає і сама статура чоловіка, і його одяг; та й в руках, напевно, він тримає, аркуш паперу і олівець [8, с.117]). Для істориків ця акварель мала досить важливе значення, оскільки Т. Шевченку поталанило замалювати залишки оборонних споруд у Суботові незадовго до їх знищення. Контури Іллінської церкви, що видно на акварелі на задньому плані, дали змогу археологам в другій половині ХХ ст. визначити точне місце розташування однієї із оборонних споруд укріплень маєтку Богдана Хмельницького в Суботові [6, с.117].

На думку більшості біографів, Т. Шевченко і під час свого другого візиту до Чигирин, Суботова та Холодного Яру не мав змоги зупинитися тут надовго. На перешкоді був надзвичайно напружений ритм даного періоду його життя. Проте це не завадило появі з-під пензля художника, окрім згадуваних нами, інших неперевершених акварелей: «Чигрин

з Суботівського шляху» [21, с.36] (до речі, як встановили сучасні краєзнавці, цей малюнок було виконано з двору родини Марії Федорівни Щербини-Лютенко з Чигирина (1927 р.н.), в родині якої донині з гордістю згадують цю обставину [7, с. 62]), «Будинок Хмельницького в Суботіві» (останній малюнок, на превеликий жаль, не зберігся), «Богданова церква в Суботіві» [21, с.32] та сепій «Чигиринський дівочий монастир» (цей малюнок є цінним джерелом при сучасному дослідженні жіночого монастиря, який активно функціонував у ті роки в Чигирині), «Кам'яні хрести в Суботіві».

Шевченко Т.Г.
Богданові руїни
в Суботіві.
Акварель,
[IV–X 1845]

Отже, вважаємо, що варто з більшою увагою поглянути на здобутки археологічних, етнографічних та фольклористичних досліджень Т. Шевченка як учасника експедицій Київської археографічної комісії (1845–1847 рр.).

На жаль, – зазначає шевченкознавець Г. Сергієнко, – «значна частина наукової спадщини Кобзаря не дійшла до нашого часу: вона була втрачена під час його арешту і заслання» [19, с.54].

Ми згодні з наступними твердженнями цього автора, що «малюнки Тараса Григоровича стали документами, що відобразили тодішній стан історичних пам'яток: сепії «Кам'яні хрести в Суботіві» і «Чигиринський дівочий монастир», акварелі «Мотрин монастир», «Богданова церква в Суботіві», «Богданові руїни в Суботіві», «Чигирин з суботівського шляху» [19, с.47].

Тобто, художня спадщина великого Кобзаря, з одного боку, популяризувала духовні святині українського народу для його сучасників, а з другого – становить документальну цінність для сучасних істориків.

Народна пам'ять і досі зберігає перекази літніх суботян про перебування Т. Шевченка в Суботові. В середині 50-х рр. ХХ ст. суботівськими школярами було занотовано розповідь Хіврі Сергіївни Головащенко, якій на той час було 106 років, про зустрічі місцевих селян із Т. Шевченком, які відбувалися в лісі на найвищій точці округи – овіяному славою козаччини Гайдамацькому шпилі. Жінка розповідала, що Т. Шевченко вів розмову з селянами про їхнє нелегке життя та читав свої вірші [6, с.119; 12, с. 216]. Відголоском цієї оповіді читаємо у поетичних рядках:

*Отак кричали і летіли
Ворони з трьох сторон, і сіли
На маяку, що на горі
Посеред лісу... [8, с.156; 27, с.130].*

Вочевидь, тут мова йде саме про Вовчий (гайдамацький) шпиль – сигнально-спостережний пункт і укріплення побіля Суботова, на якому Т. Шевченко спілкувався із місцевими жителями. Так топос Суботова та його околиць, впізнаваний у рядках цього твору великого Кобзаря, є своєрідним підтвердженням факту перебування тут Т. Г. Шевченка.

А тепер перейдемо безпосередньо до розкриття мети цієї статті через відображення піднятої нами проблеми у поетичній творчості Т. Г. Шевченка.

Як за життя постать Богдана Хмельницького була оповита багатьма легендами і міфами, так і після його смерті 27 липня 1657 р. вона залишила по собі для нащадків чимало незрозумілого і втаємниченого, а в деяких аспектах – і обросла фальсифікаціями [10, с. 4]. Свого часу пошуком місця поховання гетьмана Богдана Хмельницького займалися історики, археологи, краєзнавці. Була у цих пошуках і науковість, і політика, і авантюризм, і ідеологія... На наш погляд, всі ці перераховані нами складники як наближали, так і віддаляли суспільство від розкриття таємниці місця поховання великого державотворця України [16, с. 5].

Згадаймо поезію Т. Шевченка «Гайдамаки», де знаходимо пряме запитання, дотичне до мети нашої статті (виділено нами):

*Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? **Де лежить**
Останок славного Богдана?*

На думку дослідників-шевченкознавців, козацькі могили й домовини «мали для поета містичне значення» – як сакральне місце, свідчення української героїки і боротьби за волю. «Образно символізуючи не поховання волі, а її перепочинок, козацькі могили набувають значення національної реліквії» [5, с. 66-67], бо побіля них «віє незнищенний вогонь вільного духу лицарства нашого». Далі читаємо (виділено нами):

Де Острияницина стоїть

Хоч би убогая могила?

Де Наливайкова? Нема!

Живого й мертвого спалили.

Ми ж уважаємо, що наведений уривок з поеми «Гайдамаки» засвідчує, що великому поетові емоційно дуже боляче за те, що могили великих українців знаходяться невідомо де, а їх сакральний і патріотично-визвольний потенціал не використано нащадками. Додамо, що в світлі зазначеного пошуки поховання великого державотворця України Богдана Хмельницького набувають особливої ваги на сучасному етапі нашої історії.

Зауважимо, що професор А. К. Мойсієнко у наведеному уривку одним із аперцепційних чинників для «впізнання» в образі Богдана видатного політичного і військового діяча вважає «натяк на факт осквернення могили – спалення ворогами тіл Богдана Хмельницького і його старшого сина Тимоша в Суботіві» [14, с. 215]. І далі зустрічаємо підтвердження цієї тези:

А ляхи з своїм Чарнецьким,

З поганим Степаном,

Запалили церкву Божу [14, с. 215].

Пошуки поховання гетьмана України Б. Хмельницького, які з кінця 2018 р. до осені 2019 р. проводились в Іллінській церкві в селі Суботів Черкаської області, спонукали істориків ще раз уважно поглянути на те, чи мав місце як історичний факт – а чи був-то взагалі напад на Суботів С. Чарнецького у 1664 р. та осквернення могили і праху великого українського державотворця, гетьмана Б. Хмельницького [23]. Чернігівський літопис XVIII ст. та Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки [13] – це єдині на сьогодні свідчення та єдині писемні джерела, на які століттями посилаються всі дослідники життєвого шляху Б. Хмельницького, та в яких зафіксовано факт наруги над прахом гетьмана у 1664 р. Та це може бути фейк, запущений після смерті гетьмана Б. Хмельницького, адже досі не знайдено у польських джерелах згадки про напад польсько-шляхетських військ у 1664 р. за наказом обозного коронного війська Речі

Посполитої С. Чарнецького на Суботів та здійснення акту вандалізму над могилою і тілом гетьмана України Богдана Хмельницького та його сина Тимоша [9, с.5].

Сучасні фахові дослідження українських вчених (професор Т. Чухліб), проведені в українських і польських архівах та бібліотеках, не підтверджують факт нападу С. Чарнецького на Суботів у 1664 р. та здійснення наруги над прахом гетьмана Богдана Хмельницького та його сина, про який ми знаємо з історичних довідників [8, с. 108; 25, с.221]. А тому можемо припускати, що у Літопис Григорія Грабянки, та і у Чернігівський літопис, могла свідомо (?) за чиєюсь вказівкою, а, можливо і не свідомо, потрапити вигадана (?) інформація про напад карального загону на Суботів і знищення могил Богдана і Тимоша Хмельницьких, яке на століття збило дослідників з правильного напрямку пошуку місця поховання видатного державотворця України та запустило в інформаційний простір неправдиві, на нашу думку, відомості, які використовувало в своїх дослідженнях не одне покоління істориків. Отже, є багато запитань, і є чимало не чітких, але все ж – відповідей.

Наперед зазначимо, що наприкінці 2018 – початку 2019 рр. за ініціати-ви та фінансової підтримки громадської організації «Фонд Великий Лях» всередині Іллінської церкви в селі Суботів, що на Чигиринщині (яка вважається церквою-усипальницею Богдана Хмельницького з серпня 1657 р.) проводились сучасні обстеження [1; 24]. У результаті новітніх георадарних вимірювань фахівці Інституту геології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Ксенія Бондар, Руслан Хоменко, Анатолій Чернов у Іллінській церкві в Суботіві виявили контури склепіння та підлоги підземної поховальної споруди розмірами 3х1,3 м і висотою від підлоги до стелі приблизно 1,6 м, ймовірно, викладеної зсередини цеглою і майже повністю засипаної ґрунтом. Споруда орієнтована по напрямку захід-схід. У привхідній частині церкви, між стовпами, які підтримують хори, наявні ознаки вхідного колодязя до поховальної споруди [10, с.53,17, с.58].

Сучасні наукові дослідження, які сьогодні привернули зацікавлену увагу значної частини громадськості України, проводилися в с. Суботів в Іллінській церкві у період з жовтня 2018 р. і до осені 2019 р. і дають всім нам унікальний шанс, який потрібно використати грамотно і академічно, щоб, нарешті, спробувати в сучасних реаліях науково-технічного прогресу поставити крапку у питанні, де ж похований Б. Хмельницький.

Розглядаючи можливі локації поховання великого гетьмана, і наполягаючи на тому, що Б. Хмельницький був похований не у Іллінській церкві в Суботіві, а у дерев'яній, не існуючій нині Михайлівській церкві, наприклад, російська історикиня з Санкт-Петербургу Т. Таїрова-Яковлева, яка до початку широкомасштабного вторгнення російської федерації до суверенної України, у науковій статті [20] та своєму виступі 18 січня 2022 р. на засіданні «Російського історичного товариства», присвяченому вивченню питання історії України, під головуванням директора служби зовнішньої розвідки росії С. Нарішкіна [18] запропонувала власне бачення місця поховання Б. Хмельницького в Суботіві і саме у Михайлівській церкві яку вважає ринковою, бо: «Іллінська не може вважатися ринковою, тому що збудована була на височині, навпроти замку Б. Хмельницького» [20, с.27]. Але ж – чому не міг бути ринок на височині? Якщо розглядати Суботів у ті часи, то він географічно був на порубіжжі, а середньовічні місцеві ринки славились, головним чином, продажем худоби, яка була основним видом краму. Тому ці ринки були саме на околицях. Ми вважаємо, що скупчення худоби, людей і транспорту в центрі села Суботова, де була розташована в ті роки дерев'яна Михайлівська церква, аж ніяк не могло бути. Зазначимо принагідно, що в ті часи поряд із дерев'яною Михайлівською церквою був ще і цвинтар [8, с.155-156].

Наша теза спирається також на авторитетну думку українського архітектора С. Кілессо, який досліджував Іллінську церкву і територію біля неї, і ще у 2000 р. зазначив, що «Іллінська церква називається ринковою, мабуть, тому, що саме до цієї частини населеного пункту примикалось торжище міста. І досі місцеві жителі називають цю місцевість Крамарське» [4, с.27]. Ще і до сьогодні біля Іллінської церкви місцеві жителі можуть показати дослідникам чимало льохів, що, на наш погляд свідчить про те, що тут зберігали продукцію, яку тут же і продавали. «Льох» – як місце, де зберігали в холоді різного роду товар для продажу на ринку. Деякі з цих льохів-землянок збереглися і до цього часу саме біля Іллінської церкви. А чотири з них, які на сьогодні знаходяться саме біля церкви, були професійно досліджені групою спелеоархеологів (Павло Нечитайло і Дмитро Тимчук) у 2019 р. До речі три з них датуються дослідниками саме XVII століттям [10, с. 56; 15, с.12]. Тому ми припускаємо, що найкращим місцем для ринку була саме територія від Іллінської церкви в бік Чигирина верхнім шляхом (не понад Тясмином). І тут нам допомагає й зафіксоване слово Т. Шевченка [8, с.156]. Так, у його містерії «Великий льох» читаємо (виділено нами):

*... там коло льоху
Базар люду насходилося
Та й панства не трохи [27, с.133].*

Отже, на нашу думку, вже згадані поезії Т. Шевченка, з огляду на його експресивні й динамічні філософсько-поетичні візії стосовно поетаті Б. Хмельницького, а також місце та обставини їх створення мають певний інформативний потенціал у контексті нашого дослідження.

Таким чином, аналізуючи літературно-художні образи та ключові концепти творчості Т. Г. Шевченка у співставленні з задокументованими обставинами їх створення, доходимо висновку, що тема нашого дослідження була близька Тарасу Григоровичу, він звертався до неї і в художній, і в поетичній формі.

Як бачимо, пошуки праху великого державотворця України Б. Хмельницького тривають і донині. Розвиток сучасної науки подарував нові технологічні можливості в цьому напрямку, а також спонукав дослідників до вироблення нових теоретико-методологічних підходів до цих пошуків. У 2019 р. з'явився шанс просунутись вперед із пошуком праху гетьмана України Б. Хмельницького, і тут одним із цінних джерел в новітньому трактуванні наявної джерельної бази постає творча спадщина Т. Шевченка. Адже у його поетичному слові, без перебільшення, закодована і таїна поховання творця Української козацької держави, і сакральне його значення для нашої нації на сучасному переломному етапі визвольної боротьби. І Шевченкове слово вочевидь постає як складова національного самовизначення українців.

Список використаних джерел та літератури

1. Доскоц В. У пошуках могили Богдана Хмельницького. Детально про віднайдення ймовірного поховання українського гетьмана. URL: // https://zaxid.net/statti_tag50974/https://zaxid.net/u_poshukah_mogili_bogdana_hmelnitskogo_n1483778
2. Жадько В. О. Черкащина. Універсальна енциклопедія. К.: ВПК "Експрес-Поліграф", 2010. 1101 с.
3. Жур П. Літо перше. З хроніки життя і творчості Т. Шевченка. К.: Дніпро, 1979. 278 с.
4. Кілессо С. К. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю. К., 2000. 144 с.
5. Кривошея І. І., Якименко Л. М. Козацька доба в ранній творчості Тараса Шевченка // Матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, м. Канів, 24–25 жовтня 2014 р. / за заг. ред. О. П. Реєнта. Черкаси, 2014. С.61–69.

6. Кукса Н. В. Суботів у поетично-мистецьких творах Тараса Шевченка // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 195-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. Черкаси: Вертикаль, 2010. С. 114–121.

7. Кукса Ю. В. Пам'ятки козацької доби краю в мистецьких творах Тараса Григоровича Шевченка // Чигиринщина в історії України. Збірник 1. Суботів: минуле і сучасність. Матеріали Першої історико-краєзнавчої конференції / за ред. доц. В. М. Лазуренка. Черкаси, 2006. С. 58–63.

8. Лазуренко В. М. Богдан Хмельницький і навпротистояння церков Суботова. Х: СГ НТМ «Новий курс», 2021. 232 с.

9. Лазуренко В. М. Сучасний погляд на історичні події 1664 року. Наруга над прахом великого українського гетьмана Богдана Хмельницького: була чи не було? // Гуманітарний вісник: зб. наук. праць. Число 32. Вип. 16 / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2020. С. 5–12.

10. Лазуренко В. М. У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького. Поховання гетьмана України Богдана Хмельницького в Іллінській церкві у с. Суботів: від столітніх досліджень, легенд та міфів до сучасних наукових гіпотез. Черкаси: Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2019. 76 с.

11. Лазуренко В. М. Чигиринський край в долі Тараса Шевченка // Матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, м. Канів, 24 – 25 жовтня 2014 р. / за заг. ред. О. П. Реєнта. Черкаси, 2014. С. 154–160.

12. Лазуренко В. М. Духовний пророк нації і Чигиринщина // Чигиринщина в історії України. Збірник 5. Літопис Чигиринського краю. Матеріали П'ятої історико-краєзнавчої конференції «Чигиринщина в історії України». Черкаси, 2016. С. 212–219.

13. Літопис Григорія Грабянки

// https://uk.wikipedia.org/wiki/Літопис_Григорія_Грабянки

14. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: монографія. К.: Вид-во «Сталь», 2006. 304 с.

15. Нечитайло П. О., Тимчук Д. В. Звіт за результатами проведення спелео-археологічних робіт поблизу Іллінської церкви в с. Суботів, Чигиринського району Черкаської області. Кам'янець-Подільський, 2019. 53 с.

16. Нікітенко Л. Гетьманська таємниця Суботова. Чому треба продовжити пошуки крипти Богдана Хмельницького в Іллінській церкві // Україна молода. 2023. 22 лютого. № 8 (5820). С. 5.

17. Обстеження Іллінської церкви та прилеглої до неї території у с. Суботів Чигиринського району Черкаської області із застосуванням неруйнівних геофізичних методів: звіт з виконання наук.-техн. експертизи / керівник теми: кандидат геологічних наук К. М. Бондар. К., 2019. 62 с.

18. Російське історичне товариство URL: // <https://historyrussia.org/sobytiya/v-rio-proshjol-kruglyj-stol-posvyashchjonnij-voprosam-izucheniya-istorii-ukrainy.html>

19. Сергієнко Г. Я. Діяльність Т. Г. Шевченка у Київській археографічній комісії (1845–1847 рр.) // Український історичний журнал. 1991. № 3. С. 43 – 54.
20. Таїрова-Яковлева Т. Могила Богдана Хмельницького у Суботіві та перспективи її пошуків // Український історичний журнал. 2020. № 4. С. 21–28.
21. Тарас Шевченко. Живопис, графіка. Альбом / автор-упорядник Д. В. Степовик. К.: Мистецтво, 1984. 160 с.
22. Трощинська О. І. Чигиринщина в поетичному доробку Тараса Григоровича Шевченка // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 195-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. Черкаси: Вертикаль, 2010. С. 130–139.
23. У Суботіві науковці знайшли ймовірне поховання Богдана Хмельницького [Електронний ресурс]: <https://dzvin.media/news/u-subotovi-naukovczy-znajshly-jmovirne-pohovannya-bogdana-hmelnyczkogo-foto/>
24. У церкві в Суботіві знайдено загадкові пустоти. Історики сподіваються, що вони можуть вказати на ймовірне поховання Богдана Хмельницького // Історія. Жовтень. 2019. №10 (61). С. 13.
25. Чухліб Т. В. Всеукраїнська науково-практична конференція «Успальниця гетьмана Богдана Хмельницького: історія, міфи, сучасний стан» // Український історичний журнал. 2019. № 6. С. 220–221.
26. Шевченко Т. Г. Кобзар / Передм. П. Мовчан. К.: Вид. центр «Просвіта», 2011. 736 с.
27. Шевченко Т. Г. Кобзар. К., 2006. С. 134.
28. Шевченко Т. Г. Документи та матеріали до біографії. К.: Вища школа, 1975. 315 с.

Lazurenko Valentyn/ THE CREATIVE HERITAGE OF TARAS SHEVCHENKO AS A SOURCE OF THE SEARCH FOR THE LAST RESTING PLACE OF BOHDAN KHMELNYTSKYI, THE FOUNDER OF UKRAINIAN STATE

The article comprehensively examines the source studies, art studies, linguistics and artistic aspects of Taras Shevchenko's work in the context of the search for the final resting place of the Hetman of Ukraine Bohdan Khmelnytskyi.

Attention is focused on the creative work of Taras Shevchenko, dedicated to the historical Subotiv, in the Chyhyryn region, and its interpretation as a source of research into historical facts and events.

Key words: Bohdan Khmelnytskyi, hetman, Ilyinska church, burial, Subotiv, Taras Shevchenko.